

*Postawy humanistów
wobec problemów i wyzwań
współczesności*

Materiały z konferencji naukowych

Redakcja naukowa

Ryszard Ulicki, Piotr Wensierski, Mykoła Zymomrya

Koszalin 2009

Alfred Jensen – sylwetka i dokonania szwedzkiego slawisty

Rozważania niniejsze odnosić się będą do tego rodzaju refleksji literaturoznawczej, której przedmiotem jest całość twórczego dorobku – jednego z badaczy slawistyki – szwedzkiego historyka literatury Alfreda Jensena¹. Z konieczności ograniczać się też będziemy do rozpatrzenia jednego z ważkich problemów, mogących zarysować się w obrębie tendencji badawczej, która postuluje ukierunkowanie uwagi badacza na sprawy stosunków społecznych i obyczajowych, tzn. na krytyczny obraz ówczesnej Europy, ale na bazie polsko-szwedzko-ukraińskich stosunków literackich i kulturalnych. Uznajemy przy tym konieczność, choć nie zawsze dostateczną poprawność interpretacji, czyli osadzenie tego dzieła w systemie historii narodów, ale pod znakiem związków i powiązań kulturowych.

Alfred Jensen należał do grona znakomitych szwedzkich historyków literatury. Ten wybitny slawista, tłumacz literatur narodów słowiańskich przełożył na język szwedzki między innymi utwory Adama Mickiewicza, Zygmunta Krasieńskiego, Juliusza Słowackiego, Antoniego Malczewskiego, Seweryna

---

¹ H. Hnatiuk, *Alfred Jensen – doslidnyk T.H. Szewczenka*, (w:) „Literaturna Hazeta”, 1961, nr 3; J. Pohrebennyk, *Doslidnyk tvorczosti Szewczenka*, (w:) „Prapor”, 1971, nr 4, s. 36; J. Pohrebennyk, *Alfred Jensen i joho pracia pro Szewczenka*, (w:) J. Pohrebennyk, *Szewczenko nimeckoju mowuju*, Kyjiw 1973, s. 192–203; Jensen Alfred, (w:) *Szewczenkiwskij słownyk*, t. 1, Kyjiw 1976, s. 215 (w języku ukraińskim).

Goszczyńskiego, Jana Kochanowskiego, Stanisława Wyspiańskiego, Władysława Reymonta i innych polskich mistrzów słowa. Spod jego pióra wyszła pierwsza edycja *Pana Tadeusza*, która ukazała się w Sztokholmie w 1898 r.² W 1904 r. opublikował też *Svenska bilder i polska vitterheten (Obrazy szwedzkie w literaturze polskiej)*.

Alfred Jensen urodził się w 1859 roku w Szwecji w średniozamożnej rodzinie inżyniera. Dzieciństwo spędził w małym miasteczku Hudiksvall. Studiował na Uniwersytecie w Uppsali przez cztery lata, choć nie zdarzyło mu się tam zdać żadnego egzaminu. Przez cały czas studiów dążył natomiast do wzbogacenia swojej znajomości języka rosyjskiego, pomimo że oficjalnie program studiów obejmował tylko język norweski, estetykę, łacinę, historię, filozofię praktyczną i astronomię. Zmarł w 1921 roku w Wiedniu.

W 1883 r. powstał jego pierwszy przekład z języka rosyjskiego. Było to opowiadanie Mikołaja Gogola: *Noc majowa* i *Taras Bulba* – powieść historyczna, w której autor opisał dzieje kozaczyzny zaporoskiej oraz *Semika* Iwana Turgieniewa. W tym czasie Jensen nie był jeszcze zorientowany w różnicach narodowościowych pomiędzy Rosjanami a Ukraińcami, nie dziwi więc fakt, że zatytułował swą pracę *Portrety rosyjskie*³.

W przedmowie pisze on: *Chociaż Małorusini uważani są za jeden z większych narodów słowiańskich, ich literatura jest prawie tak uboga jak np. literatura biednych Słowaków na Węgrzech. W rzeczywistości nie mieli oni nigdy historii we właściwym znaczeniu tego słowa, a ich najbardziej sławny przywódca Bohdan Chmielnicki sprzymierzeniec Karola Gustawa X w walce z Polską, pragnąc „grać pierwsze skrzypce” we współczesnym koncercie europejskim przyspieszył tylko całkowity upadek swojej „republiki”⁴.*

² Faktycznie była to pierwsza publikacja wszystkich ksiąg polskiego wieszca, ponieważ oddzielne części poematu *Pan Tadeusz* tłumaczyła Fredrika Bremer (1801–1865), wybitna pisarka, która wprowadziła do szwedzkiej literatury problem obrony praw kobiet jako motyw literacki w swoich powiściach: *Corki prezesa* (1834, wydanie polskie w 1852 roku), *Nina* (1835, wydanie polskie w 1855 roku) oraz *Hertha* (1856). Omówienie życia i utworów Fredriki Bremer znajduje się w książce E. Ehnmarka *Erika Bremer*, Sztokholm 1955.

³ *Ryska bilder. Tva noveller af Nikolaj Gogol. Med författarens porträttoch biografiföversatta fran af Alfred Jensen*, Stockholm 1893.

⁴ Tamże, s. 5.

Ukrainę i jej kulturę Alfred Jensen badał już na początku lat 90. XIX w. i dzieło to trwało do końca jego życia. Artykuły Jensena poświęcone literaturze narodu ukraińskiego i jej związków z literaturą polską powstały pod wpływem podróży szwedzkiego uczonego na Ukrainę Wschodnią i Zachodnią, która miała miejsce wiosną 1909 roku. Wtedy to doszło do kontaktów osobistych z najwybitniejszymi działaczami kultury ukraińskiej: Iwanem Franką, Mychajłem Kociubynskim, Osypem Makowejem i Wołodymyrem Hnatiukiem. Znajomość z Iwanem Franką zainspirowała wiele dyskusji na temat historycznych związków Polski i Ukrainy w nawiązaniu do takich osobistości jak Bohdan Chmielnicki, Iwan Mazepa z jednej strony oraz Jan III Sobieski, Jan Kazimierz czy Jeremi Wiśniowiecki. Należy też podkreślić znaczenie listów Alfreda Jensena do Iwana Franki⁵, w których uwypuklony został temat historycznych stosunków kulturowych trójkąta: Szwecja – Polska – Ukraina. Nie bez przyczyny Jensen napisał cały szereg szkiców dotyczących tej problematyki, a niektóre z nich wydrukował w języku niemieckim, ale w dziennikach ukrainozawczych „Ruthenische Revue” (1901–1906) i „Ukrainische Rundschau” (1906–1916), właśnie ukazujących się w Wiedniu⁶.

Rok 1909 przyniósł Jensenowi trzy duże publikacje: książkę o Iwanie Mazepie i Karolu XII, a także duży artykuł o twórczości Tarasa Szewczenki, który zawierał również kilka fragmentów tłumaczeń opowiadań Mychajła Kociubynskiego (prawdopodobnie były to pierwsze przekłady bezpośrednio dokonane z języka ukraińskiego na szwedzki).

Rezultatem podróży na Ukrainę i tereny Rzeczypospolitej były też kolejne artykuły: *Ukraina* (1909), *Mychajło Kociubynski* (1913), *Eneida* Iwana Kotlarewskiego (1916) i książka o życiu i twórczości Tarasa Szewczenki.

---

⁵ J. Pohrebennyk, *Iwan Franko i nimecka szewczenkiana*, (w:) „Archiwy Ukrainy”, 1966, nr 4, s. 57–64 (w języku ukraińskim); M. Zymomyra, *Die Rezeption Taras Schewtschenkos im deutschen Sprachgebiet vor 1917*, (w:) *Der revolutionäre Demokrat Taras Schewtschenko 1814–1861*, Herausgegeben von Eduard Winter und Günther Jarosch, Berlin 1976, s. 115–167; M. Zymomyra, *Das Ferment der Rezeption von Schewtschenkos Leben und Schaffen im Lande Herders*, (w:) M. Zymomyra, *Deutschland und Ukraine: Durch die Abrisse zur Wechselseitigkeit von Kulturen*, Fürth Flacius Verlag, 1999, s. 76.

⁶ Alfred Jensen über die Ukraine, (w:) „Ukrainische Korrespondenz”, Wien 1917, nr 4, s. 4–6.

W jednym z nieopublikowanych do dzisiaj listów do pisarza ukraińskiego Osypa Makoweja szwedzki slawista tak określił krąg swoich zainteresowań naukowych: *Moją specjalizacją jest historia literatur narodów słowiańskich oraz ich kronika w dialogu z kulturą Europy*⁷.

Życie duchowe narodu ukraińskiego wywołało u Alfreda Jensena żywy oddźwięk. I nic dziwnego, że napisał pracę pod tytułem *Taras Szewczenko. Życie ukraińskiego poety*, która była i jest do dzisiaj znaczącym osiągnięciem nauki o duchowości Słowian Wschodnich. Książka ukazała się w języku niemieckim w Wiedniu pod tytułem *Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben. Literarische Studie* (Wiedeń, 1916). Wydanie poprzedza historyczny i literacki wstęp traktujący o Ukrainie oraz ukraińskiej literaturze i kulturze⁸. Alfred Jensen – członek komitetu Nobla od 1906 roku – pisał tak na ten temat: *Postawiłem sobie zadanie – zbadać najwybitniejszego ukraińskiego poetę, ocenić jego twórczość oraz poznać duszę narodu ukraińskiego, tak jak poznałem twórczość polskiego wieszca Adama Mickiewicza. Ta próba posłuży dobrej sprawie, ponieważ wszystko to ma wpływ na wzajemne oddziaływanie kultur narodów Europy*⁹. W tym sensie Alfred Jensen uważał Adama Mickiewicza oraz Tarasa Szewczenkę za najwybitniejszych poetów romantycznych połowy XIX wieku. Według szwedzkiego slawisty historia życia Tarasa Szewczenki jest niekończącą się martyrologią, która musi wywołać u każdego czytelnika najgłębsze współczucie, gdyż ciężkie życie poety ukraińskiego jest odbiciem współczesnej mu historii Ukrainy. Ciekawostką jest fakt, że Alfred Jensen uważał za tak samo wielkie i wybitne utwory: *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza i *Kobziarza* Tarasa Szewczenki, i był zdania, że czytelnik szwedzki powinien je koniecznie poznać. Stąd też wzięły się jego tłumaczenia. Alfred Jensen nagłasniał akcenty polityczne zawarte w utworach poety ukraińskiego, a skierowane przeciwko caratowi moskiewskiemu (tak jak i u Adama Mickiewicza w *Dziadach*). W tym też kontekście rozpatruje on poemat *Sen* Tarasa Szewczenki i dokonuje analizy literackich paraleli w literaturze swia-

⁷ Archiwum Instytutu Literatury NAN Ukrainy, fon 59, nr 1099.

⁸ Alfred Jensen, *Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben*, Literarische Studie, Wien 1916, s. I–XVII.

⁹ Tamże.

towej w odniesieniu do poematu Dantego *Boska komedia* i *Dziadów* Adama Mickiewicza. Właśnie w tym zakresie szwedzki badacz doszedł do wniosku, że *Dziady* wywarły inspirujący wpływ na autora *Hajdamaków*.

Jensen był także współpracownikiem szwedzkiej encyklopedii *Norweska książka rodzinna*, gdzie napisał ponad 770 haseł na tematy narodów słowiańskich. Wśród nich znalazły się 23 opracowania na tematy ukraińskie. Pisał także o Skoropadskim, Ogonowskim, Kociubynskim i innych¹⁰.

W roku 1920 powstała jego ostatnia praca o Ukrainie i Ukraińcach. Wraz z M. Ehrenpreisem był w Sztokholmie wydawcą „Narodowej Biblioteki”, która prezentowała kultury narodów Europy. Pierwsza książka traktowała o Bułgarach, druga – o Polakach, trzecia – o Żydach i czwarta, ostatnia – o Ukraińcach¹¹.

W tej ostatniej przedstawił Jensen czytelnikom czasy najbardziej znane Ukrainie i Ukraińcom. Mychajło Hruszewski pisze o historii Ukrainy, Stefan Rudnicki o geografii i ludności, Serhej Jefremow – o ukraińskiej literaturze i ukraińskiej dyplomatycznej misji w Sztokholmie.

Swój wkład Alfred Jensen ma także w rozdziałach: *Literackie próby ukraińskie w wyborze i tłumaczeniu*, *Ukraińska pieśń ludowa*, omawia także literackie próby I. Mazepy, I. Kotlarewskiego, T. Szewczenki, P. Kulisza, I. Franki, T. Bordulaka i M. Kociubynskiego. W praktyce, co wynika z przedmowy do książki, Jensen dodał akapity, które przypisuje się obecnie Hruszewskiemu i Rudnickiemu, a które niestety nie pojawiły się w ich dodatku. Zwraca się uwagę na to, że Jensen załączył pewne fragmenty do prac Hruszewskiego i Rudnickiego, ze względu na fakt pełnego wyjaśnienia treści, których nie mogło zabraknąć w pracy o Ukrainie i Ukraińcach.

Poglądy Alfreda Jensena z perspektywy czasu i dążeń wolnościowych narodów są wciąż aktualne. Szczególnie dzisiaj, gdy na Kaukazie toczy się walka, o której Taras Szewczenko pisał już w 1845 roku w poemacie *Kau-*

---

¹⁰ *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi, reviderad och riktt illustrerad upplaga*, Bd. 1–38, Stockholm 1904–1926; *Nationernas bibliotek IY. Ukrainanna*, under redaktion M. Ehrenpreis och Alfred Jensen, Stockholm 1921.

¹¹ Zob. doskonały artykuł na ten temat: Swen Gustavsson, *Alfred Jensen och Ukraina*, (w:) *Gusli. Working papers. Foredrag fran symposiet „Alfred Jensen – dagen”*. Göteborg 20.09.1991, Göteborg 1998, s. 13–29.

kaz. Uczony szwedzki już wówczas był zdania, że Kaukaz jest symbolem ludzkiej niedoli i ludzkich dążeń do niepodległości.

Alfred Jensen wniósł też ogromne zasługi do recepcji historii, literatury, kultury narodów słowiańskich, a przede wszystkim narodu polskiego, ukraińskiego i bułgarskiego. To on spopularyzował dzieła literackie i zmagania duchowe narodów Polski i Ukrainy w Skandynawii. Najcenniejsze dzisiaj, w wielu wypadkach bezcenne, są tłumaczenia Alfreda Jensena oraz jego ocena twórczości Adama Mickiewicza i Tarasa Szewczenki. Najbardziej z kolei obiektywna, w najlepszym tego słowa znaczeniu, jest ta część pracy Jensena, w której przedstawił on przyjęcie przez krytykę współczesną utworów Tarasa Szewczenki, Mychajła Kociubynskiego oraz Iwana Franki. Szwedzki sławista zdawał sobie przy tym doskonale sprawę z tego, że twórczość tych autorów wymaga czytelnika odczytanego, z dużą kulturą literacką, uważnego i otwartego.

Reasumując, prace Alfreda Jensena miały wprowadzić głównie charakter badawczy, lecz jego marzeniem było także rozpropagowanie kultury, sztuki i historii słowiańskiej, w tym ukraińskiej, mało znanej wówczas w Europie. Fragmenty z książki o Tarasie Szewczence można uznać za kontrpunkt dla tego doświadczenia. Twórczość Alfreda Jensena zasługuje niewątpliwie z wielu względów na uwagę w czasach współczesnych. Po pierwsze, jego wkład w rozwój szwedzko-polskiej oraz szwedzko-ukraińskiej współpracy kulturalnej okazuje się bardzo znaczący z perspektywy historycznej. Po drugie, Jensen poświęcił wiele trudu, by rozpropagować w Szwecji *kulturę środowiska* i rozszerzyć jego zakres, mówiąc o Ukrainie jako podmiocie (a nie przedmiocie). Z tego właśnie powodu szwedzki badacz jest postacią znakomitą i doskonałym przykładem na to, jak wiele może uczynić jeden badacz, kierując się wyłącznie własnymi ideami, które w moim mniemaniu określają jego nieprzemijającą wartość twórczą dla rozwoju przyjaznych stosunków między narodami. Prace krytyczne z jednej strony, zaś przekłady utworów (np. Mickiewicza, Szewczenki, Kociubynskiego) z drugiej, pełnią szczególnie ważną rolę z punktu widzenia recepcji twórczości w środowisku obcojęzycznym i wielokulturowym¹², czy też wzbogacenia w świadomości obywa-

---

¹² Por.: Arne Hult, *Alfred Jensen och Bulgarien*, (w:) *Gusli*, op. cit., s. 31–42; Andrzej Nils Ugglä, *Jensen och Mickiewicz*, (w:) op. cit., s. 123–131; Andrzej Nils Ugglä, *Adam Mickiewicz*

telskiej społeczności Szwecji, Austrii i Niemiec w latach 1890–1921. Można stwierdzić, że Alfred Jensen wyprzedził epokę, czuł powiew myśli XXI w. – idei zjednoczonej Europy¹³. Nie można też pominąć historycznych utworów Alfreda Jensena, które ukazały się w tłumaczeniu na język rosyjski pod tytułem *Тени прошлого* (*Cienie przeszłości*), *Картина шведская* (*Obrazy szwedzkie*), które poświęcone są roli idei i moralności w życiu jednostki i jej prawu do wolności. Warto też wymienić utwór pisarza *Gustaw Waza – wyzwoliciel Szwecji*, poświęcony panowaniu Gustawa Wazy (1496–1560), wybitnego króla Szwecji (od 1523), który wprowadził ją w epokę nowożytną, i umożliwił jej drogę do stania się potęgą bałtycką i liczącym się państwem w całej Europie. Alfred Jensen był świetnym eseistą. O jego niezwykłej popularności świadczy prasa z dnia 30 października 1909 roku, gdy w Szwecji oraz w Polsce i na Ukrainie było obchodzone 50-lecie Alfreda Jensena¹⁴. W tym sensie praca Alfreda Jensena jest bowiem ważnym czynnikiem szwedzko-polsko-ukraińskiego dialogu międzykulturowego. Ten obiektywny pogląd jest niewątpliwie bezsprzeczny, lecz w zaistniałych współcześnie realiach przywołuje pytanie otwarte o określenie motywów podobnego postępowania oraz określenie zasad wzajemnego oddziaływania narodów – sąsiadów.

Іван Зимомря (19.7.1980) – літературознавець, перекладач, германіст, кандидат філологічних наук. Коло дослідницьких зацікавлень: теорія літератури, порівняльне літературознавство, генетична парадигма та проблеми рецепції малої прози в літературах споріднених

vrg till Sverige, (w:) *Tozsamosc i partnerstwo. Studia z dziejów najbliższego sąsiedztwa Mappa mundi. Studia in Honorem Adamowi Wirskiemu*, redakcja: Mykoła Zymomrya, Koszalin–Kirovohrad 2000, s. 187–192; Ulla-Britt Frankby, *Alfred Jensen – en gammal slavofil*, (w:) *Åldre svensk slavistik. Bidrag till ett symposium hallet i Uppsala*, 3–4 februari 1983, redigerad av Sven Gustavsson och Lennart Lönngren, Uppsala 1984, s. 99–107.

¹³ M. Zymomrya, *Alfred Jensen prekursor polsko-szwedzkich i szwedzko-ukraińskich stosunków kulturalnych*, (w:) *Na obszrach kultury i duchowności*, Drohobycz 2004, s. 202–207.

¹⁴ M. I-na, *Alfred Jensen*, (w:) „Ridnyj Kraj”, nr 25, Kyjiv, 1909, s. 14–15.

i niesporządzonych narodów (Austria, Niemcy, Ukraina, Polska).
 Najważniejsze publikacje: „Żywotwórczy postęp oświaty” (2000), „Ołga
 Ryszawy: życie i twórczość na tle doby” (2003), „Proza Emmy Andiejewskiej:
 psychologiczny dyskurs” (2004), „Wymiary duchownych zmaganiań” (2006,
 współautorzy: M. Zymomrya, W. Usik). **Суттєвий аспект діяльності – німецько-
 українські та польськоукраїнські переклади; у тім числі переклав українською
 мовою книгу „Встаньте, ходімо!” (2005) Івана Павла II.**

Iwan Zymomrya (ur. 19.7.1980 r.) – literaturoznawca, tłumacz, germanista, dr nauk humanistycznych. Zainteresowania badawcze dotyczą teorii literatury, hermeneutyki, paradygmatu recepcji oraz genealogii krótkiej powieści w literaturach pokrewnych i niepokrewnych narodów (Austria, Niemcy, Ukraina, Polska). Z ważniejszych publikacji: *Żywotwórczy postęp oświaty* (2000), *Ołga Ryszawy: życie i twórczość na tle doby* (2003), *Proza Emmy Andiejewskiej: dyskurs psychologiczny* (2004), *Wymiary zmaganiań duchownych* (2006, współautorzy: M. Zymomrya, W. Usik). Istotny aspekt działalności – niemieckojęzyczne i polskojęzyczne tłumaczenia. Przetłumaczył m.in. na język ukraiński książkę Jana Pawła II *Wstanie, chodźmy* (2005).